

חטיבת תכנון ופיתוח - אגף ארכיאולוגיה

חדשות בעתיקות יולי 2012
ד"ר צביקה צוק - ארכיאולוג הרשות

תקציר

ועוד כמה מילים על הכרזת שמורת טבע נחל המערות כאתר מורשת עולמית של אונסקו
כפי שצוטטו באחד העיתונים.

גן לאומי תל גזר - מפעל המים

עונת החפירות השלישית במפעל המים הקדום הובילה לחשיפת המנהרה הטבעית וכמו שזה קורה פעמים רבות בחפירות זה היה ביום שלפני האחרון.

גן לאומי תל גזר וסביבתו – בסקר ארכיאולוגי נתגלתה עוד כתובת של תחום גזר

הסוקרים פרופ' אריק מיטצ'ל וג'ייסון זאן מהסמינר התיאולוגי הבפטיסטי של דרום מערב ארה"ב מצאו את כתובת מס' 13 של "תחום גזר".

גן לאומי אפולוניה

מטמון של מטבעות זהב צלבניים נתגלה בחפירות של העונה האחרונה. זהו מטמון מטבעות הזהב הגדול מסוגו בישראל. חגי יוחנן מנהל הגן הלאומי אפולוניה 'יעשיר' אותנו במידע על העושר הרב שנתגלה.

מטבע עות'מאני בשמורת יטבתה

נתגלה באקראי דוקא על ידי האקולוג המחוזי ד"ר בני שלמון. בני דאג למסור אותו למחקר והמידע על המטבע ונאת יטבתה מופיע במאמרו.

מי היו הטבטונים?

מבין שלושת המסדרים הצבאיים הצלבניים, הטבטונים היו הפחות ידועים. הכרנו אותם כמעט אך ורק בביקורים במונפורט ואולי גם קצת ביחיעם. ספר חדש של ד"ר שלמה לוטן חושף בפנינו את תולדות המסדר, פעילותו והאתרים אותם בנה או התיישב בהם.

קריאה מהנה,

אונסק"ו הכריז את מערות האדם הקדמון בשמורת טבע נחל המערות אתר מורשת עולמית

שאל גולדשטיין, מנכ"ל רשות הטבע והגנים אמר "אני שמח שאונסק"ו דילגה מעבר למחלוקות פוליטיות והכירה בעוד אתר מורשת ישראלי המכיל ערכי מורשת והיסטוריה רבים, יהודים ואוניברסאליים. רשות הטבע והגנים תמשיך לעשות כל מאמץ על מנת לשמור ולטפח את האתר הזה ועוד מאות אתרים אחרים עליהם אנחנו מופקדים. אני מברך את השותפים שלנו לעשייה ולהליך ההכרזה, זהו לא הישג מובן מאליו אלא תוצר של עבודת מחקר, שימור וניהול מבקרים ארוכת שנים."

ד"ר צביקה צוק, הארכיאולוג הראשי של רשות הטבע והגנים אמר "ארבע המערות שבשמורת נחל מערות (טאבון, גמל, אל וואד, סחול) וטרסת הסלע שבחזיתן הוכרזו כאתר מורשת עולמית בהתבסס על חוות הדעת של אונסקו והגוף המדעי מטעמה (איקומוס). השמורה הוכרזה מאחר שהיא מבטאת "עדות ייחודית או לפחות יוצאת דופן למסורת תרבותית או לתרבות חיה או נכחדת."

מימין: ניקוי החתכים במערת התנור (הטאבון) על ידי צוות של מיקי גולן (מיקי גולן פרויקטים) בשיתוף עם עובדי השמורה ותחת השגחה של ארכיאולוג.

למטה מימין: דגל מורשת עולמית ואונסקו מונף בכניסה לשמורת הטבע נחל המערות מעל דגל רשות הטבע והגנים.

למטה משמאל: הרמת כוסית ראשונה וספונטנית בישיבה של הנהלת הרשות בנחל מערות ביום ב' 2 ביולי (3 ימים לאחר ההכרזה). הישיבה הועברה במיוחד לאתר הזה לציון ולכיבוד ההכרזה.
צילומים: צביקה צוק

גן לאומי תל גזר – עונת החפירות השלישית במפעל המים הקדום

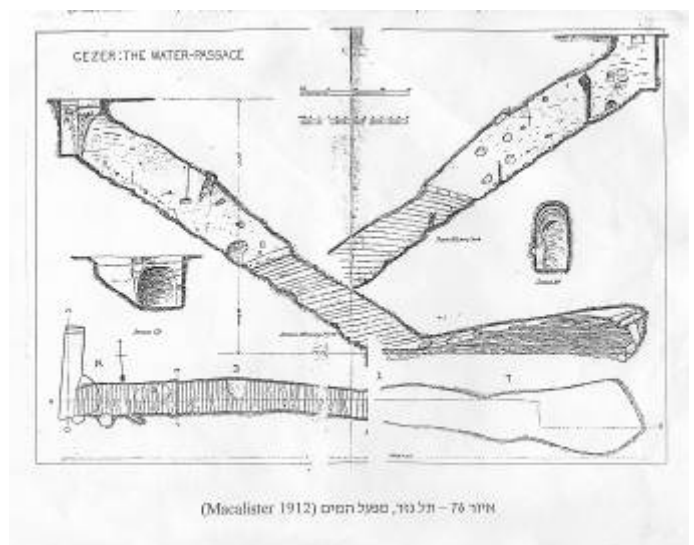
עונת החפירות השלישית בתל גזר נמשכה שלושה שבועות והסתיימה באמצע חודש יוני. המשלחת משותפת לרשות הטבע והגנים ולסמינר התיאולוגי הבאפטיסטי של ניו אורלינס ובחסות רשות העתיקות. המשלחת מנוהלת על ידי פרופ' גיים פרקר, ד"ר דניס קול, ד"ר דן ורנר וד"ר צביקה צוק. החפירות השנה היו המשך לעונות הקודמות של ניקוי השפכים שמילאו את חלל המנהרה האלכסונית מאז החפירה של מקליסטר לפני כ-105 שנים. עם זאת, בגלל האפשרות שהחפירה תגיע לחומר שלא נחפר על ידי מקליסטר בוצע השנה סינון רטוב של המילוי שהוצא מהמנהרה. מדובר באדמה בוצית היוצאת בגושים צפופים ובמצב פלסטי. הסינון הרטוב איפשר לבצע מיון של החרסים ולקבל תיארוך. כבר בתחילת הסינון התברר, מה שהיה צפוי, כי החרסים מתקופות שונות (מתקופת הברונזה הקדומה ועד התקופה הפרסית) פרק זמן כה נרחב שאינו מסייע לתיארוך המפעל. בנקודה הנמוכה ביותר בה האדמה הייתה לחה עד בוצית נתקלנו לפתע בשכבת סלע. עד מהרה התברר שיש כאן כעין 'ריצוף' בלוחות של סלע קרטון. 'ריצוף' זה הונח על ידי מקליסטר במכוון על מנת לאפשר מעבר מעל מקור המים הבוצי אל המערה הטבעית. בנקודה אחת בה לא היה 'ריצוף' העמקנו כדי 1 מטר מתחת למפלס זה בחפירה בדיקה. החרסים שנמצאו בחפירה זו מתוארכים לתקופות הברונזה התיכונה והמאוחרת בלבד. בינתיים הושאר ה'ריצוף' והחפירה התמקדה במערה הטבעית של מקליסטר בה כבר התקדמנו בשנה שעברה כדי 5 מ'. חפרנו בתוך שכבות סחף דקות בחתך שגודלו היה כשל מחילת מסתור. תחילה התקדמנו לאורך קיר הסלע הדרומי ואחר כך בצענו תפנית צפונה והמשכנו לאורך קיר הסלע הצפוני.

ביום שלפני האחרון נבקע פתח בקצה המחילה שחפרנו ודרכו נכנסו אל קצה המערה הטבעית שנותר ללא סחף. מידותיו של החלל כ-9X9 מ' וגובהו המירבי למעלה מ-2 מ'. תקרת החדר עולה בשיפוע של כ-10 מעלות לכיוון מזרח בדיוק כפי שצייר אותה מקליסטר בחתך של מפעל המים. ונסאן שגם הוא צייר את החתך טעה כאן לחלוטין בציירו תקרה לא ישרה אלא מעוגלת במספר נקודות ופתח סתום בצד המזרחי. מקליסטר התלבט תחילה אם זו מערה טבעית או לא. לדעתנו זו מערה טבעית באופן ברור אשר נוצרה כתוצאה מהתרופפות השכבה של החוואר שמתחתיה שגרמה לשכבות התחתונות ביותר של הקרטון לקרוס וליצור את החלל הזה. נראה שהתקרה שהיא שטוחה לחלוטין ואין בה סדקים היא אחת השכבות החזקות יותר של סלע הקרטון. גילוייה מחדש של המערה לוו בהתרגשות רבה. מומלץ להיכנס לקישור הנ"ל וגם לצפות (עד הסוף) בסרטון המלווה <http://www.nobtsarchaeology.blogspot.co.il/>. המימצא הקירמי שנמצא בסינון החומר שנחפר ב'מחילה' היה מתקופות הברונזה התיכונה והמאוחרת ו... חרס אחד שחור, שבר של כלי עזה. שבר זה אפשר ליחס לזמן החפירה של מקליסטר.

בעונת החפירות הבאה שתתקיים במאי-יוני 2013 מתוכנן להסיר את ה'ריצוף' ולחפור אל מפלס מי התהום הקדום במילוי קדום שלא נחפר על ידי מקליסטר.

מימין: תכנית וחתך של מפעל המים כפי ששרטט מקליסטר. המערה הטבעית היא קטע ד. משמאל: צילום של המערה הטבעית. שימו לב לדמיון של גושי האבן בין הצילום לחתך. צילום: גארי מיארס.

כתובת נוספת של תחום גזר נמצאה בסקר ארכיאולוגי על ידי הסמינר התיאולוגי

הבאפטיסטי של דרום מערב, טכסס, ארה"ב דיווח של מנהלי הסקר פרופ' אריק מיטצ'ל וג'ייסון זאן

בסקר הארכיאולוגי שנערך במאי 2012 נתגלתה כתובת דו-לשונית ליד תל גזר. לגזר חשיבות רבה בתקופה החשמונאית ממנה נמצאו כתובות גבול חקוקות בסלע בעברית וביוונית. בנוסף למציאת הכתובת החדשה, מצא צוות הסקר כתובת נוספת שנסקרה על ידי קלרמון גנו לפני יותר מ-100 שנים ומאז אבדו עקבותיה.

כתובות תחום גזר מתוארכות לתקופה של העימות הצבאי בין הסלווקיים למכבים. הם מעידים על העורף החקלאי סביב העיר וכי בעלי הקרקע היהודים נהגו בשמירה על השדות שלהם לפי ההלכה היהודית. לכתובות גבול אלו חשיבות רבה אך מאז פרסומן לא היו תגליות חדשות. רוני רייך מאוניברסיטת חיפה, וצבי גרינהוט מרשות העתיקות, פרסמו 12 כתובות של תחום גזר המתוארכות לתקופה החשמונאית. אלו כתובות דו-לשוניות חקוקות בסלע הגיר ומקיפות בטבעת את גזר העתיקה מצד דרום, מזרח וצפון-מזרח. ברוב הכתובות חקוקות שתי שורות: "תחום גזר" בשורה אחת בעברית, "של אלקיוס" בשורה השניה ביוונית.

הכתובת החדשה שנמצאה השנה בסקר היא הראשונה שנתגלתה לאחר יותר מעשור שנים והיא מעלה את המספר הכולל של כתובות תחום גזר ל-13. הכתובת השחוקה מאוד היא דו-לשונית כמו מרבית האחרות, עם כמה הבדלים קטנים. יש לה שלוש שורות, במקום שתיים. בשורה הראשונה כתוב ביוונית "של אלקיוס", בשורה השנייה שרידים של המילה העברית "תחום" ובשורה השלישית שרידי אותיות של המילה "גזר". האותיות היווניות גדולות יותר מאשר בכתובות האחרות. הכתובות ביוונית ובעברית פונות לאותו הכיוון!.

הכתובת השנייה (מס' 4) שנתגלתה העונה לא נראתה יותר מ-100 שנה. היא נתגלתה במאה ה-19 על ידי החוקר הצרפתי צ'ארלס קלרמון-גנו. מקאליסטר שניסה למצוא אותה בעת חפירותיו בתל גזר בשנים 1902-1909, לא הצליח ותרץ זאת בכך שהכתובת הושחתה. הזיהוי מחדש של הכתובת על ידי הסוקרים מתבסס על ציור שטח של האבן שנעשה במאה ה-19. שתי הכתובות מצויות ממזרח לעין ירדה ובמרחק של 100 מ' זו מזו.

משלחת הסקר האזורי של תל גזר כוללת 11 תלמידי מאסטר ודוקטורט בארכיאולוגיה הלומדים בסמינר התיאולוגי הבאפטיסטי של דרום-מערב. זו העונה ה-6 של הסקר האזורי של תל גזר שהחל משנת 2007. ראשי המשלחת הם פרופ' אריק מיטצ'ל, חוקר מקרא וארכיאולוג וג'ייסון זאן, תלמיד מאסטר בארכיאולוגיה ומקרא. בכוונתם לפרסם בקרוב מאמר

על תוצאות 5 העונות הראשונות של הסקר.

משלחת הסקר האזורי של תל גזר ליד כתובת מס' 4 (הישנה שהתגלתה מחדש). צילום: אריק מיטצ'ל

פרופ' אורן טל בודק את המטבעות. צילום: חגי יוחנן.

גן לאומי אפולוניה - המטמון בארסור

חגי יוחנן – מנהל גן לאומי אפולוניה, ארכיאולוג מחוז מרכז

בחודש יוני 2012 חודשו החפירות במדרון המערבי של מבצר אפולוניה. חפירות אלו שנועדו להוות מהלך משלים לתהליך מיגון המצוק, הניבו ממצאים רבים ובהם פריטים ארכיטקטוניים, וכן ממצא קטן של מטבעות.

במהלך החפירה באחד האולמות, נתקל סטודנט המשתתף בחפירה בפכית בעלת צוואר שבור וסביבה כ-12 מטבעות זהב. הפכית הוצאה ממקומה ועל פי משקלה, ניכר היה כי היא מכילה עוד מטבעות.

הפכית הועברה למעבדות האוניברסיטה ופרופ' אורן טל מנהל משלחת אפולוניה, עמל על עיבוד הממצא, תוכנה רוקן בזהירות תוך סינון העפר וחיפוש שרידי בד או עור. המטבעות הונחו בצד לניקוי, והפכית הועברה לרפאות (הדבקת החלקים השבורים).

בסופו של התהליך הסתבר, כי מדובר באחד המטמונים הגדולים שנתגלו בחפירות ימי בניימיות בארץ.

המטמון הכיל 108 מטבעות זהב בערכים של דינאר, חצי דינאר (הרוב) ורבע דינר (המעט).

טביעת המטבעות נעשתה באלכסנדריה והן מתוארכות לתקופה הפאטימית המאות ה-10-11 לספירה. משקל המטמון כ-400 גרם זהב טהור, ומצב ההשתמרות מצויין – איך לא (כן, הכל זהב).

הפכית והמטמון. צילום: שרגו פבל.

המטמון הוטמן כנראה בשעותיו האחרונות של המבצר, כאשר גמלה בידי ההוספיטלרים שהתבצרו בו, ההחלטה להיכנע בפני ביברס הסולטאן הממלוכי. מטמין המטמון היה כנראה אחד מבכירי המסדר, אשר קיווה לחזור ולאסוף אותו במועד מאוחר יותר. יתכן שהוא נהרג או נפל בשבי ולא גילה את סודו, וכך נותר המטמון במקומו.

במהלך חודש אוגוסט יתחדשו החפירות, ואף יורחבו לשטחי העיר הצלבנית. בחפירות ישתתפו סטודנטים מאוניברסיטת תל אביב, מאוניברסיטת טובינגן שבגרמניה ומברזיל.

בסך הכל צפויה עונת חפירות מעניינת ובתקווה לממצאים מרהיבים נוספים.

מטבע עות'מאני נמצא סמוך לבאר יטבתה (עין ע'דיאן)

ד"ר בני שלמון – אקולוג מחוז אילת (תודה לד"ר עוזי אבנר על התיקונים והרחבת היריעה הארכיאולוגית-היסטורית).

תוך ניטור שיחי ימלוח פגום במלחת יטבתה (שמורת יטבתה) ב-21.6.2012, כ-1 ק"מ מדרום-מזרח לנווה יטבתה (= בעבר עין ע'דיאן), ראיתי על הקרקע "עלה ירוק עגול". הרמתי אותו והתגלה מטבע, ששימש, כנראה, בשימוש משני כחלק ממחרוזת.

המטבע הועבר לארכיאולוג ד"ר עוזי אבנר, שהעבירו לזיהוי אוצר המטבעות ברשות העתיקות, רוברט קול. הוא זיהה אותו כמטבע בערך 10 פארה, שנטבע במצריים ע"י הסולטן עבדול מג'יד באמצע המאה ה-19. זוהי עדות נוספת לפעילות האנושית סביב נווה עין ע'דיאן, שעד ראשית שנות ה-50 של המאה שעברה נבע על פני השטח בתוך חורשת דקלים, והיום הוא באר, בה מפלס המים כ-10 מ' מתחת לפני השטח. סביב המעיין שמדרום לקבוץ יטבתה, יש שפע אתרים ארכיאולוגיים, שמרביתם תוארו בחוברת שכתב ד"ר זאב משל בשנת 1990 - "נווה יטבתה, תולדותיו, נופיו ואתריו".

תחילת ההתיישבות בנווה יטבתה בתקופה הניאוליתית המאוחרת (האלף 6-5 לפנה"ס): תעשיית נחושת (הקדומה בארץ), וביצור (ככל הנראה הקדום בארץ).

בתק' הברונזה הקדומה התקיים ליד הנווה כפר ובתקופת הברונזה המאוחרת נבנתה מצודה שהמשיכה להתקיים עד שלהי תקופת הברזל.

בתקופה הנבטית היה כאן כנראה כפר ממנו בולטים מספר מבני ציבור, שטרם נחפרו, ובנין ציבורי גדול, שככל הנראה שימש מקדש לאלה אל עוזא, שהרומאים קראו לה דיאנה. שם זה נשמר בשם הרומי של המקום "אד-דיאנס" המופיע במפת פויטינגר.

בתקופה הרומית המאוחרת-ביזנטית נבנתה מצודה (ממערב לכביש 90), והוקמו גם מערכות השקאה גדולות הכוללות 11 בריכות שקרקעיתן חדרה לאקוויפר העליון, ומהן הסתעפו תעלות השקאה בחווה חקלאית גדולה. מערכות אלו שימשו גם בתקופות הבאות.

בתקופה האיסלמית הקדומה (מאות 7-11 לסה"נ) נבנתה מחדש המצודה הרומית והוקמה מצודה נוספת ששמשה גם כמרכז מנהלי. שבט האחיואת, שהתנחל באזור אילת במאה ה-16, ניצל את המעיין לחקלאות ולהשקאת עדרים והותיר במקום בית קברות גדול (מערבית למצודה הרומית).

הטורקים בנו תחנת משמר ליד המעיין. תחנה שנייה נבנתה בימי המנדט ב-1938 על המצודה הרומית.

קבוץ יטבתה, הגדול בקבוצי הערבה, החל את דרכו כהאחוזת נחל, מצפון לנווה, בשנת 1951.

מי היו הטבטונים? ספר חדש: טבטונים בממלכת ירושלים הצלבנית

עבודת הדוקטור של שלמה לוטן על המסדרים הצבאיים ותולדותיהם בתקופה הצלבנית בהנחיית פרופ' איוון פרידמן, אושרה בשנת 2008. הספר הינו עיבוד של עבודת הדוקטור ומתייחס לקורות מסדר הטבטונים – מסדר הגרמנים ותולדותיו בתחומי ממלכת ירושלים הצלבנית ומושבותיו באירופה. בספר קיים ניתוח של תעודות המסדר, מקורותיו ההיסטוריים וכן בחינה גיאוגרפית וצבאית של פעולות מוסדות המסדר ולוחמיו. כמו כן סוקר הספר את אתרי התיישבותם של הטבטונים בתחומי ממלכת הצלבנים - עכו, צור, קיסריה וירושלים ומבצרו - מעיליא, ג'דין - יחיעם ואתר מונפור.

ד"ר שלמה לוטן הוא עמית מחקר, במרכז רנט לחקר ירושלים, במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה של אוניברסיטת בר אילן.

הספר יצא לאור בתפוצה מצומצמת. לפרטים על הספר ניתן לפנות אל המחבר – ד"ר שלמה לוטן 052-3568066 shlomimi@013.net.il

חידת החודש

פתרון החידה הקודמת

הפתרון: הר גריזים. בחזית למטה מבנה הלניסטי לאירוח עולי הרגל ואחריו חומת המתחם של הכנסייה הביזנטית שאותה לא רואים. ברקע קבר שיחי ע'אנס, מנכבדי שכס במאה ה-12. פתרו נכונה (לפי סדר): רות כהן, קובי הלפגוט, יוסי בן ארי, אסף אברהם, יואב גרינברג, די"ר נילי גרייצר (במזל טוב לדוקטורית החדשה), דבורה יונאי, אורי ארליך, עמיר אלוני, שמוליק אמיר, יהודה זיו, ירון רוזנטל, מיקי לדל, מנחם פריד, די"ר שמעון אביבי, אבייתר כהן, גילה טרייביץ, חיים כראל, ששי קרון, רינת פשין, ספי בן יוסף, נועה מוטרו, חיליק אברגיל, אוצי בילר ונחמה רן (ואם שכחתי מישהוא איתו הסליחה).

יהודה זיו הוסיף: אדם **זרטל** מזהה את "הר גריזים" המקראי בזה, המכונה היום '**הר כביר**' – ואף אני מסכים איתו לחלוטין, כשלדעתי קבר **שייח' בילאל** בראשו של הר כביר אינו אלא גלגול מסורת קדומה על משל **יותם** – אותו נשא, ככתוב, בעומדו על "הר גריזים".